

EURO i individualizacija društva u Crnoj Gori

* * *
* *

I) Konvertibilnost EURA i protekcionistička ekonomska misao u Crnoj Gori

Sve je više „umnih“ ekonomskih rasprava u Crnoj Gori! Problem je što je većina tih rasprava van realnog konteksta. Razne kritike i predlozi su u nekom nestajućem ili nestalom ekonomskom kontekstu. Ne uzima se u obzir jedan važan element tog realnog konteksta. To je EURO odnosno činjenica da je Crna Gora novembra 1999. godine (skoro prije 8 godina) uvela DEM kao zvanično sredstvo plaćanja, a koja je 2002. godine, kao i u Evropi zamijenjena sa EUROM.

Koliko je EURO uticao na stvaranje novog ekonomskog konteksta i učinio da mnoge diskusije i kritike sadašnjeg crnogorskog ekonomskog koncepta liče na „oživljavanje mrtvacu“? Odnosno, mnogi kritičari ekonomskog programa liče na onog **japanskog vojnika koji se 30 godina krio po šumama, ne znajući da je drugi svjetski rat odavno završen.**

U nekoliko eseja iznio bih svoj pogled na ključne promjene koje u crnogorskoj ekonomiji i društvu uopšte unosi EURO.

* * *
* *

Kada sam 1998. godine predložio da se u Crnoj Gori uvede njemačka marka kao sredstvo plaćanja nisam bio svjestan baš svih posljedica koje će ovaj potez imati na crnogorsko društvo. Strah političara da taj potez može izazvati čak i vojnu reakciju tadašnje federalne vlade praćen je strahom mnogih ekonomista da uvođenje tako jake valute u slabašnu ekonomiju može da je uništi. Mnogi već zaboravljeni „ekonomski analitičari“ su iznosili katastrofalne scenarije i osipali paljbu na, po njima, tzv. „Crnogorsku ekonomsku školu“!

Zaogovrnici ideje napuštanja dinara bili su za tri različita rješenja: štampanje perpera, kao crnogorskog novca (Slavko Drljević); uvođenje „currency boarda“ (Željko Bogetić i Steve Henke) i za „dolarizaciju“. Ja sam bio, iz praktičnih razloga i zbog brzine, ipak za „dolarizaciju“ – uvođenje DEM. Uvođenjem DEM postižu se dva efekta: (a) da se ne štampa novac; (b) domaćim političarima se uzima iz ruku monetarna politika! Tako novembra 1999. godine se uvodi DEM kao paralelna zvanična valuta, koja istiskuje dinar iz prometa za par mjeseci.

Ovakvo rješenje monetarne reforme - uvođenje DEM, kasnije 2002. godine zamijenjene sa EUROM, **bilo je stub novog liberalnog ekonomskog sistema i korak ka razvoju koncepta Crne Gore kao mikrodržave,** i još važnije izgradnje Crne Gore kao **biznis destinacije u regionu!** Zar se danas ne vide posljedice tog poteza? Zar danas crnogorska ekonomija nije

najdinamičnija u regionu? Gdje je najmanja stopa nezaposlenosti u regionu? U kojoj državi više od petine zaposlenih su radnici iz inostranstva? Da li se pitamo zašto su FDI po glavi stanovnika među najvećim u Evropi? Gdje su najveće cijene nekretnina? Hvalimo se i makroekonomskom stabilnošću!

Sve mi se čini da se zaboravlja gdje je korijen svemu tome. Zaboravlja se kako je to nastalo i čega je to u osnovi proizvod! Čak se i neke institucije, kao Centralna banka, hvale kako su one zaslužne za monetarnu reformu, iako su više iz političkih nego iz ekonomskih razloga osnovane nakon uvođenja DEM i priključili im tada ZOP koji je na čelu sa Grgom Vešovićem i sjajnim informatičarem Željkom Brkovićem praktično i tehnički završio ovaj posao uvođenja DEM, što su kasnije neki sebi pripisali i dalje pripisuju! No, ovo nije esej u uticaju DEM/EURO na poštenje i savjest!

Sve ovo što danas imamo kao ostvarenje ekonomske politike u osnovi je posljedica uvođenja DEM/EURO! To su posljedice te hrabre političke odluke i jednog novog shvatanja ekonomije i konvertibilnosti valute. Da smo slušali „main stream“ ekonomiste, domaće i neke naše strane savjetnike, i danas bismo imali dinar u Crnoj Gori! Sreća je da smo tada imali i jednu jaku stručnu ekipu konsultanata USAID-a na čelu sa Paul Davis-om.

Naša ključna teza se razlikovala od „main stream“ ekonomista: po njima konvertibilnost novca (zdrav novac koji svako želi da ima u džepu) je **rezultat** snažne ekonomije, efikasnog pravosuđa i efikasnog preduzetništva. Znači, konvertibilnost je „izvedena“ iz drugih preformansi; ona je nešto poslije početka – posljedična. Pošto crnogorska ekonomija nije tako efikasna – ona ne može da funkcioniše sa zdravim novcem, već traži slabiji novac (inflaciju) – kada preduzeće iz „objektivnih“ razloga upada u gubitke, vlada preko „nezavisne“ centralne banke odštampa novac (inflacija) i pomaže preduzeću tim nezarađenim novcem!

„Mi treba da prvo ozdravimo naša preduzeća, da ih restrukturiramo, i kada postanu efikasna da proglasimo konvertibilnost valute!“ To i dalje pjeva hor protekcionista u Crnoj Gori! Kao član crnogorske Vlade Vuka Vukadinovića, učestvovao sam u jednom sanacionom programu crnogorske ekonomije (1986. godine). Moji raniji stavovi, čak i iz studentskih dana, u vezi sa ekonomijom, kroz taj sanacioni program, bili su i praktično potvrđeni. Jasno sam shvatio: **dalje državu od preduzeća i mijenjaj svojinu – uvesti privatnu!** Hiperinflacija iz 1993. godine je bila otvorena škola za učenje o značaju novca za ekonomiju. I ne samo ekonomiju!

Protekcioniisti su me uvijek „oduševljavali“ tezom o oporavku preduzeća „bolesnim“ – „inflatornim“ novcem! Novac je za ekonomiju, odnosno za poslovanje preduzeća isto što i krv za čovječji organizam! (To sam naučio iz knjiga Fransa-a Kene-a, ljekara koji je osnivač poznate ekonomske škole fiziokrata iz 18. vijeka). Ako je tako, kako da sa bolesnim novcem ozdravimo preduzeće? Kako da sa inficiranom krvlju izliječimo bolesnika? Ko bi od nas, a i od protekcionista želio da mu tokom operacije anesteziolog upumpava pokvarenu krv, pod izgovorom da oslabljeni organizam ne može da podnese zdravu krv?

Mi smo pitanje konvertibilnosti valute postavili logikom anesteziologa: da li bi upumpavanjem zdravog novca u ekonomiju mogli da toj ekonomiji (preduzeće, preduzetnici, radnje, budžet, državne institucije, domaćinstva, restorani, disko klubovi,...) pomognemo da se oporavi svojom snagom, svojom vitalnošću, a ne novcem koji im daje država?

Odnosno, da li konvertibilnost treba da bude **sredstvo** za ekonomski oporavak i razvoj ili je to **cilj** ekonomskog oporavka i razvoja?

Konvertibilnost je sredstvo da se preko zdravog novca stvore uslovi za ekonomski razvoj! To je bila i ostala logika i platforma uvođenja DEM/EURO-a u Crnoj Gori

Protekcioniisti i dalje nastavljaju napade na EURO! Sada na drugačiji način! Možda i nesvjesno – iz neznanja!

Sve više se traži da, npr:

- (1) Crna Gora zadrži državna preduzeća u „strateškim“ granama
- (2) Da se cijene u „strateškim“ sektorima vode na bazi odluka političke većine
- (3) Da se ograniči uvoz kako bi se smanjio trgovinski deficit
- (4) Da se stimuliše izvoz, kako bi se smanjio trgovinski deficit
- (5) Da država gradi puteve
- (6) Da država gradi hidroelektrane i sl.

Zar sve ovo ne zvuči normalno? Zar nam logika zdravog razuma ne nameće ovakva rješenja, a ne „ova neoliberalna“ javno se pitaju lideri protekcionizma. Istina, oni kao da zaboravljaju Ajnštajnovu upozorenje da je **zdrav razum skup predrasuda koje stičemo do svoje 18. godine života.**

Ako pogledamo suštinu predloga protekcionista, oni se svode na:

- (1) ograničenje slobode tokova robe, usluga, ljudi i kapitala
- (2) zadiranje u privatnu svojinu

Ako se ograničava uvoz, na bilo koji način, to je prekid ili otežavanje tokova roba od inostranstva ka nama kao potrošačima! Ako otežavamo uvoz građevinskog materijala onda otežavamo poziciju investitora! Ako otežavamo „uvoz“ strane radne snage, onda opet ugrožavamo investitore i preduzetnike (npr. građevinski radnici; sezonski poljoprivredni radnici, sezonski radnici u turizmu,...). Ako otežavamo uvoz knjiga i kompjutera, onda ugrožavamo đake, studente i sve misleće ljude! Ako otežavamo uvoz novca (strane investicije), ugrožavamo naš razvoj!

Kako se ekonomski izražava ugrožavanje slobode tokova roba, usluga, ljudi i kapitala? Izražava se kroz povećane troškove! Odnosno, kroz povećanu cijenu! **Svaka mjera „zaštite“ i protekcije za koju se zalažu protekcioniisti jeste barijera, prepreka slobodnom toku! U ekonomiji svaka prepreka ima svoju cijenu! Odnosno svaka barijera košta!** U krajnjem ona uvijek košta potrošača, odnosno građanina, u čije ime protekcioniisti uvode ove prepreke, barijere i ograničenja.

Znači svaku barijeru kroz veću cijenu proizvoda koji kupuje, i manju platu koju dobija, plaća građanin!

Da bi se isfinansirale „genijalne“ investicione ideje protekcionista (država treba da gradi hidroelektrane; da otvori javne radove, restrukturira preduzeća,...), da bi se obezbijedila „socijalna prava za radnika“ (garantovanje sigurnosti radnog mjesta, odnosno dobijanje plate bez obzira na rezultat rada, davanje subvencija i pokrivanje gubitaka državnim kompanijama, i sl.) potreban je novac!

Postoji samo jedan izvor „državnih para“! To je porez!

Porez je dio moga zarađenog novca koji plaćam državi! Porez je dio moje privatne svojine koji plaćam državi!

Kada platim porez smanjuje se moja imovina!

Što je veći porez, to je smanjenje moje imovine veće!

Znači, porez ugrožava moju slobodu raspolaganja sa mojom privatnom svojinom!

Zašto plaćam porez?

Stav protekcionista je da se **porez mora plaćati „državi“ u iznosu koji propiše većina!** Ja kao pojedinac moram da slušam većinu! To moje slijepo slušanje većine se često zove „patriotska obaveza“ ili „opšti interes“

Po liberalnom konceptu, porez je **cijena koja se plaća državi za usluge koje država daje meni kao pojedincu!** Koliko mi usluga pruža država – toliko plaćam poreza! Ali, sve te usluge ja **ne moram kupovati od države!** Mogu ih kupiti iz privatnog sektora! Npr. treba mi enegrija! Zašto bih ja platio porez državi da bi ona došla do sredstava kojim gradi elektrane? Zar nije bolje da dozvolimo da elektrane gradi privatni kapital (privatni investitori)? Meni ostaje dio poreza (moje imovine), a ja ću u budućnosti kupovati struju te privatne elektrane. Šta je ovdje sporno, sem da se tokovi novca odvijaju bez posredovanja države, odnosno protekcionista?! Ili, zašto ja da plaćam porez (izdvajam dio svoje svojine) za neefikasnost neke kompanije? Cilj kompanije je profit! Ukoliko je neko osnovao kompaniju (neka je to i država) osnovao ju je radi zarade (profita). Ako se to ne dogodi, jer je ostvaren gubitak, zašto da ja porezom pokrивam taj gubitak? Kada je to kompanija ostvarila profit (dobitak) mene niko nije zvao da učestvujem u dobiti! A ekonomsko pravilo je da se dobitak dijeli isto kao i gubitak!

Ovo ide u box:

Razumije se da se za elementarnu socijalnu sigurnost starih, nemoćnih, napuštenih osoba, kao i za što veći standard usluga obrazovanja, zdravstva, bezbjednosti i sudstva ne dovodi u pitanje plaćanje poreza, jer je to u interesu svakog pojedinca koji plaća porez, a ne u interesu države (politička partija na vlasti). Zašto bi efikasnija bezbjednost bila više u interesu „političke većine“ (države) nego u mom interesu kao pojedinca – građanina koji plaća porez?!

Prema tome, protekcionizam uvijek rezultira:

- 1) Većom cijenom
- 2) Većim porezom

Kako se ovo odražava na novac (valutu) koja se koristi u toj zemlji? Odnosno, **da li protekcionizam ima posljedice na kvalitet i tokove novca?**

Ili još jasnije, da li su protekcionisti u Crnoj Gori usaglasili svoje stavove i predloge sa karakterom i suštinom EURA, kao sredstva plaćanja?

Pitanje sa druge strane glasi: **da li je i koliko protekcionizam moguć, ako imamo EURO?**

Protekcionisti ne razlikuju ekonomski sistem koji ima konvertibilnu valutu, od ekonomskog sistema koji se zasniva na nekonvertibilnoj valuti. Konvertibilna valuta je valuta koja se **slobodno razmjenjuje** bilo gdje u svijetu. U džepu imate dolar ili EURO! Slobodno ga mijenjate u Australiji za australijski dolar, u Japanu za jen, u Kini za juan, Švajcarskoj za franak! Konvertibilnost znači slobodu razmjene i slobodu izbora!

Nekonvertibilna valuta znači ograničenje razmjene na samo određeno područje, npr. samo na područje jedne države u kojoj važi taj novac. Razmjena u okviru granica jedne zemlje!
Sloboda razmjene u zatvorenom prostoru!

Nekonvertibilnost valute je nesloboda razmjene! Ograničenje razmjene kao i svako ograničenje i barijera u ekonomiji i biznisu ima svoju cijenu! U slučaju nekonvertibilne valute (ograničena upotreba na određenom prostoru) ta cijena koju plaćate zove se inflacija!

Inflacija je porez na građane! To je umanjeње imovine (privatne svojine) građana!

Da li iz ovog kratkog objašnjenja proizilazi da su **komplementarni parovi**:

- konvertibilna valuta – slobodna razmjena (liberalizam, ekonomske slobode i slobodna razmjena sa okruženjem)
- i
- nekonvertibilna valuta (štampanje novca) – protekcionizam (država kao investitor i igrač u biznisu) i ograničena razmjena sa okruženjem.

Ako su ovo logični i komplementarni parovi, kako onda objasniti konzistentnost u Crnoj Gori sve naglašenijeg spoja: **protekcijonizam-konvertibilna valuta (EURO)?**

Da li je u dužem roku ovaj par održiv? Da li neko mora popustiti: protekcionisti ili EURO?

Jedna od omiljenih tema protekcionista je trgovinski deficit (o čemu ću pisati u okviru ovog ciklusa eseja). Obzirom da više uvozimo nego što izvozimo, postoji opasnost, po protekcionistima, da nam EURO iscuri iz Crne Gore! Zar to zaista nije „logično“?! „Stavljajte branu uvozu – inače pobježe EURO!“ su zdravorazumske i populistički prihvatljive poruke! Što budemo manje uvozili, to će Crnoj Gori ostati više EURA, a što budemo više izvozili to će Crna Gora dobijati više EURA. San protekcionista je da ništa ne uvozimo (da ne bi gubili svoj novac) i da što više izvozimo, da dođemo do novca! Zar to npr. ne pokazuje primjer Kube (do skoro), Sjeverne Koreje,...? Da li je to san naših protekcionista?

Strah od slobodnog uvoza i toga da će iscuriti EURO je ravan strahu da će Piva i Tara iscuriti iz Crne Gore i da ćemo ostati bez njih!!! Čudo da se naši protekcionisti ne žale na vjetar, koji bi mogao do učini da nam „iscuri“ vazduh iz Crne Gore!

Protekcionisti su misaono „navidani“ da stalno razmišljaju u kontekstu novca koji oni kontrolišu! Zato im je u podsvijesti štamparija!

U njihovim glavama sva ekonomska moć je u pravu štampanja novca! I to je tačno! Moć štampanja novca je kraljevima davala veliku moć! Ne samo ekonomsku, već i političku! Zar borba srednjovjekovnih država za zlato (novac) nije odraz toga? Zar želja kraljeva španske dinastije za zlatom nije otkrila Ameriku? (Kolumbo je bio plaćen da traga za zlatom, a ne radoznali pustolov!)

Na žalost naših protekcionista, Crna Gora ne štampa EURO, niti ima ikakvog uticaja na količinu i kvalitet EURA!

Kako onda da „šampamo“ EURO? Kako da smo sigurni da imamo i da ćemo imati dovoljno EURA u našoj ekonomiji? Kada bi imali perper – problem je lako rješiv! Šampaj ispod Ljubovića (jer tamo postoji streljana, a svako kovanje novca liči i na streljanu)!!!

Kada nemamo tu moć – šampanja, alternativa je **zaustavi EURO ograničenjem slobode razmjene i što više ga preko poreza uzmi da bude u „sigurnim“ državnim rukama!** Sa tim državnim novcem će „gazdovati“ državna banka (DB), koja se zove Centralna banka Crne Gore! Sa „pametnom“ politikom mi možemo gradnjom elektrana, puteva od strane države, zadržavanjem „strateških“ firmi u državnom vlasništvu da zadržimo EURO u Crnoj Gori! **Logika protekcionizma je: što veći bedem oko Crne Gore, to više EURA u Crnoj Gori!** Ipak, tačno je nešto drugo: što je veći bedem oko Crne Gore, to je veća vlast, moć i diktat protekcionista, sve više siromašnih i sve manje EURA u Crnoj Gori! Protekcionisti zaboravljaju da je danas oko 90% količine EURA u Crnoj Gori privatnom vlasništvu! Ako privatni vlasnik ima EURO koji može prodati (razmijeniti, uložiti u biznis u insotranstvu, i sl) izvan Crne Gore, zašto bi ga zadržavao u Crnoj Gori? Ako privatna kompanija nema slobodu ulaganja u Crnu Goru profit će pobjeći iz Crne Gore! **Kao jato ptica, koje svaki čas prelazi granice između država, bježi iz one u kojoj se na njih puca, u one gdje ima više bezbjednosti i slobode!** Takav je i kapital! Bježi od onih koji mu barijerama i ograničenjima prijete i ide tamo gdje postoje ekonomske slobode!

Iz ovog proizilazi da Crna Gora, svojim ekonomskim sistemom ipak može da utiče na količinu EURA. Istina, postoje samo dvije mogućnosti uticaja:

1. Ili da protekcionizmom, ograničenjima, prijetnjama i sl. natjeramo EURO i privatni kapital da bježi iz Crne Gore, što smanjuje količinu EURA u Crnoj Gori;
2. Ili da shvatimo da su ekonomske slobode i liberalizam naša šamparija novca – EURA: dolazak stranih investitora i jačanje domaćih preduzetnika i biznisa, što povećava količinu EURA u Crnoj Gori

To su dva legitimna izbora! Na sreću, Crna Gora je do sada izabrala ekonomske slobode! Ono što se danas dešava u ekonomiji Crne Gore, a čime se makar „vladajuće“ političke partije hvale nije proizvod pameti „nepogrešive“ centralne banke, niti „altruizma socijalnih demokrata“, već **liberalizma, ekonomskih sloboda, odnosno hrabrih preduzetnika, biznismena, investitora, kao i građana, koji su svatili da mnogi političari svojim obećanjima „oru more“!**

Istina je da se postojeći ekonomski koncept želi zamijeniti. Umjesto ekonomskih sloboda kao šamparije EURA, protekcionisti hoće svoju šampariju! Onu pravu! Ispod Ljubovića!

Pošto se u Crnoj Gori ne može šampati EURO, bilo bi pošteno da naši protekcionisti i državni bankari javno kažu šta hoće!

A, izgleda da hoće da izbace EURO iz Crne Gore!